

L'ECONOMIA MONACAL TREBALL I RENDA FEUDAL EN ELS MONESTIRS CISTERCENCOS

ANTONI VIRGILI
(UAB)

INTRODUCCIÓ

Qualsevol recerca sobre l'economia de les abadies cistercenques (de fet, de qualsevol orde monacal) està inevitablement condicionada per tres factors de caràcter general:

1. L'observació més o menys estricta de cada casa de les directrius generals de l'orde, inspirades inicialment en la regla de Sant Benet i contingudes en la *Carta Caritatis*, periòdicament revisades i modificades per Capítol General reunit cada any (LEKAY, 1987: 31 i ss).
2. La reproducció de les pautes econòmiques i socials de l'ordre feudal: una classe dominant —les institucions monàstiques n'eren una part— que vivia i acumulava riquesa mitjançant la captura de renda. Aquesta estratègia superava l'acció d'una mera sostracció de part de la producció pagesa. Més enllà d'una simple captura de botí, la particularitat era que el sistema estava incrustat en els processos de treball pagès, els disciplinava i els ordenava tot subvertint l'ordre social anterior (BARCELÓ, 1995). Aquestes transformacions es van produir en un marc espacial definit: els termes castrals (castells termenats) i els altres termes feudals que es van crear (llocs, viles, pobles, etc.). Els seus efectes foren la creació d'un nou espai rural, en imposar què i quant s'havia de produir, i reordenava els centres de residència pagesa sobre la base de nuclis de poblament concentrat (BARCELÓ, 1988).
3. El finançament de les obres de les abadies, que des de ben aviat van adquirir un caràcter monumental i artístic de gran relleu i van difondre el gòtic emergent: l'anomenat "segon estil internacional" de l'edat mitjana. Un estil que ha llegat a les nostres generacions obres esplendoroses del que van ser les grans dependències monacals. L'església, el claustre i tot el conjunt arquitectònic, amb tota la càrrega plàstica reflectida en retaules, capitells, arquivoltes o mainells, van requerir elevades i constants inversions, procedents de les rendes acumulades i de les donacions de l'aristocràcia.

S'ha dit i escrit molt sobre el caràcter colonitzador del Cister i de la seva empenta dinamitzadora en la transmissió de coneixements de noves pràctiques agràries, ja en els conreus, ja en la ramaderia. Les lectures efectuades, però, no esmenten ni l'aclimatació de noves llavors i plantes, ni la selecció i creuament d'animals. I quan s'ha afirmat, mai s'ha fet explícit en què van consistir. L'èxit de la seva estratègia econòmica, i això sí que està ben documentat, es fonamentà sobre la base de grans extensions de terra, l'especialització de determinades activitats, l'explotació de germans conversos com a força de treball, i una gran destresa en la gestió i administració dels patrimonis acumulats. Malgrat tot, no van poder esquivar les crisis cícliques que afectaren l'ordre feudal al llarg de l'edat mitjana.

Un altre factor a considerar fou la capacitat que van demostrar les abadies cistercenques d'adaptar-se en els espais on s'instal·laren i de rendibilitzar els recursos existents. És de destacar, per exemple, la gestió dels recursos i de l'activitat siderúrgica d'algunes abadies cistercenques de la Borgonya i la Xampanya, en especial, de Fontenay (Benoît-Cailleux, 1991), amb l'explotació de mines i el treball de fargues. Les cases peninsulars de l'orde es van beneficiar del procés de conquesta d'al-Andalus en situar-se en les regions que es conquerien i colonitzaven. Justament, la necessitat d'ocupar els espais conquerits va impulsar l'aristocràcia a efectuar importants donacions a l'Església, cosa que va permetre als monestirs cistercencs d'acumular extensos patrimonis i afermar l'ordre feudal sobre uns espais i unes societats que fins aleshores s'havien regit per unes pautes de reproducció social diferents.

* * *

A l'albada del segle XII, la reforma cistercenca pretenia, en un principi, un retorn als rigors ascètics que els benedictins, amb el pas del temps, havien relaxat. Un dels èxits més visibles del proselitisme del nou orde es traduí en una multitud de noves fundacions i la construcció d'una xarxa de centres monàstics estructurada jeràrquicament, en el vèrtex de la qual es trobava Citeaux. Les fundacions es realitzaven en cascada a partir de la creació de nous centres, de tal manera que, a mitjan segle XII, ja s'havien fundat unes 350 abadies, i el seu prestigi creixia a cada dia que passava. Santes Creus va ser fundat a partir del monestir de la Granselva (Occitània) i al seu torn generà noves fundacions; el mateix que Poblet, creat a partir d'una comunitat procedent de Fontfreda (també a Occitània). Si bé cada una gaudia d'una ampla autonomia, hi havia un control per part de la casa mare: les visites ordenades per l'abat, i la reunió anual d'abats en el Capítol General, a Citeaux.

El model de vida cistercenc consistia en una explícita renúncia al món i a no ultrapassar els límits de l'estricta subsistència. Amb aquesta finalitat, les fundacions es feien apartades dels centres urbans i de tota presència humana, i s'havien d'autoabastir. L'any 1076, els escriptors de la cúria comtal de Barcelona van qualificar l'àrea de l'actual Conca de Barberà, a prop d'on dècades

després s'instal·laria el monestir de Poblet, de *marcha extrema in loco horroris et vaste solitudinis*.¹ Un espai *salvatge* ideal per a l'assentament d'un monestir cistercenc. Calia esmerçar-se en el treball manual, el cultiu de la terra i la cria d'animals, sense oblidar les obligacions litúrgiques i de pregària. Segons aquest esquema, els germans de la comunitat es dividien en monjos (*monachi*), dedicats a l'oració, i els germans conversos (*conversi*), a cura de les obligacions laborals. Pel que sembla, cada nova fundació partia d'uns 10-12 monjos i una quantitat un xic superior de conversos. En un principi, els nous ideals de l'orde es van traduir en una allau de vocacions per a ingressar en els monestirs com a conversos (no és el moment de preguntar-se sobre el caràcter vocacional d'aquestes). La seva nombrosa presència fou determinant en l'èxit del model de gestió econòmica de les abadies, com veurem, fins al punt de renunciar a altres fonts d'ingressos com ara el delme, oblacions, servituds, cases en els centres urbans i, fins i tot, la possessió de termes de viles, pobles o castells. Almenys, en un principi.

En definitiva, la possessió de patrimoni i l'exercici del treball en les abadies cistercenques tenia per objectiu assegurar la supervivència i no l'enriquiment de la comunitat. A tal fi, les fundacions es produïen en els espais més apartats i les terres i bestiar eren explotats per germans conversos (eventualment ajudats per mà d'obra contractada, sobretot en èpoques de collita, en concentrar-se la feina). Només així es garantien els principis de clausura i autoabastament.

El procés d'arrelament del nou orde en el si de la cristiandat coincidia amb els inicis de l'expansió de la feudalitat llatina. Era l'època de les croades a Terra Santa (sant Bernat predicà la segona, l'any 1147), de la conquesta d'Al-Andalus, de les expedicions de l'aristocràcia anglesa sobre les regions cèltiques, de la colonització alemanya de les regions eslaves; es projectava de sotmetre l'Església oriental a Roma; es fundaven els ordres religiosomilitars inspirats en el model cistercenc (el Temple i l'Hospital; els hispànics). Aquest context explica la densitat de noves fundacions cistercenques que s'instal·laren en aquestes regions perifèriques de la cristiandat.

Els *milites* feudals s'escampaven arreu de les fronteres de la cristiandat i, amb ells, centenars de pagesos àvids de terra colonitzaven els espais conquerits (BARTLETT, 2003; TORRÓ; 2000). I les abadies cistercenques esdevingueren receptores de patrimonis cada cop més extensos fins a sobrepassar les necessitats de manteniment de la comunitat. Els principis inicials de l'orde s'anaren relaxant, i el Capítol General s'anà adaptant a la nova realitat; mentrestant, el compliment dels preceptes de la *Carta Caritatis* s'allunyava més i més.

1. LFM: 255 i 259. Els espais al marge del poder feudal en procés de conquesta eren sovint designats amb aquesta expressió procedent de l'Antic Testament, quan Déu va trobar els fills d'Israel "in loco horroris et vaste solitudinis" (Deuteronomi, 32, 10). Era una forma retòrica per il·lustrar el caràcter pioner de les noves fundacions tot realçant les dificultats naturals i els obstacles a la colonització *civilitzadora* de la cristiandat que es troba arreu (BARTLETT, 2003: 209, nota 102). El document del primer assentament de la futura abadia de Citeaux també recull aquesta cita bíblica (LEKAI, 1987: 20-21).

En l'estructura econòmica monacal dels dos primers segles de vida del Cister, és a dir, la formació del patrimoni i la seva explotació i gestió, s'observen dues etapes molt clarament diferenciades entre els segles XII i XIII.

EL SEGLE XII

El segle XII constitueix l'etapa de formació i expansió, en un moment que la distància entre els principis de l'orde i la seva praxi és menor.

La formació de patrimonis

Cada nova fundació monàstica s'assentava sobre un espai patrimonial, atorgat per reis, comtes, nobles o autoritats eclesiàstiques, capaç de proveir la comunitat. Santes Creus, primer Valldaura, i Poblet foren fundacions de la casa Montcada i de la casa comtal (Ramon Berenguer IV), a mitjan segle XII.² Inicialment, amb poc espai n'hi havia d'haver prou³ i s'ajustava a la superfície màxima que els monjos podien abastar (explotació agropecuària), i en base als aprofitaments de l'espai i de la qualitat de la terra. No era infreqüent que les fundacions inicials fracassessin. Aleshores, la comunitat cercava un espai més idoni fins a trobar l'establiment definitiu. Santes Creus, per exemple, havia abandonat el primer enclau a Valldaura (prop de Cerdanyola, el Vallès Occidental) i després de passar per la serra d'Ancosa (l'Anoia) s'instal·là definitivament a la riba del Gaià (actual municipi d'Aiguamúrcia, l'Alt Camp).

Des del nucli inicial els patrimonis monacals s'anaven dilatant per efecte de les donacions de l'aristocràcia. Els béns atorgats podien constituir grans entitats territorials homogènies amb independència de la distància respecte del nucli central. Poc després de la donació de l'espai on s'assentarà el monestir de Poblet, el mateix Ramon Berenguer IV va fer donació al cenobi del lloc de Doldelops (Valls) i del mas d'en Bas (Garcia, la Ribera d'Ebre), i Guerau de Jorba, el lloc d'Avinganya (Lleida). L'any 1172, Alfons el Cast donava la vila de Vimbodí, limítrof amb el terme inicial de Poblet, tot constituint una unitat territorial homogènia. Valldaura, després Santes Creus, per la seva banda, va rebre Ancosa, el Codony, Xerta, etc. Però també es lliuraven entitats territorials més reduïdes (camps, peces de terra), sovint properes. En aquests casos, les abadies s'afanyaven a adquirir, mitjançant compres, les parcel·les intermèdies amb la finalitat de poder

2. Sobre la formació del patrimoni monacal de Santes Creus, vegeu E. FORT I COGUL (1972), i els estudis més detallats d'A. CARRERAS (1992) i J. PAPELL (2000). Per a Poblet, J. SANTACANA (1974) i A. ALTISENT (1974). Les informacions dels paràgrafs que segueixen són tributàries d'aquestes obres.

3. A Anglaterra la superfície dels assentaments inicials oscil·lava entre les 70 i 300 ha (Lekay, 1987: 368-369). El terme fundacional de Poblet era infinitament més gran: uns 40 km², als quals se n'han d'afegir uns 20 més arran de la incorporació del terme de Vimbodí poc temps després. Aquestes diferències es podrien explicar per les urgències comtals d'impulsar i fomentar la colonització de l'espai, ja consolidat després de les conquestes de Tortosa i Lleida a mitjan segle XII.

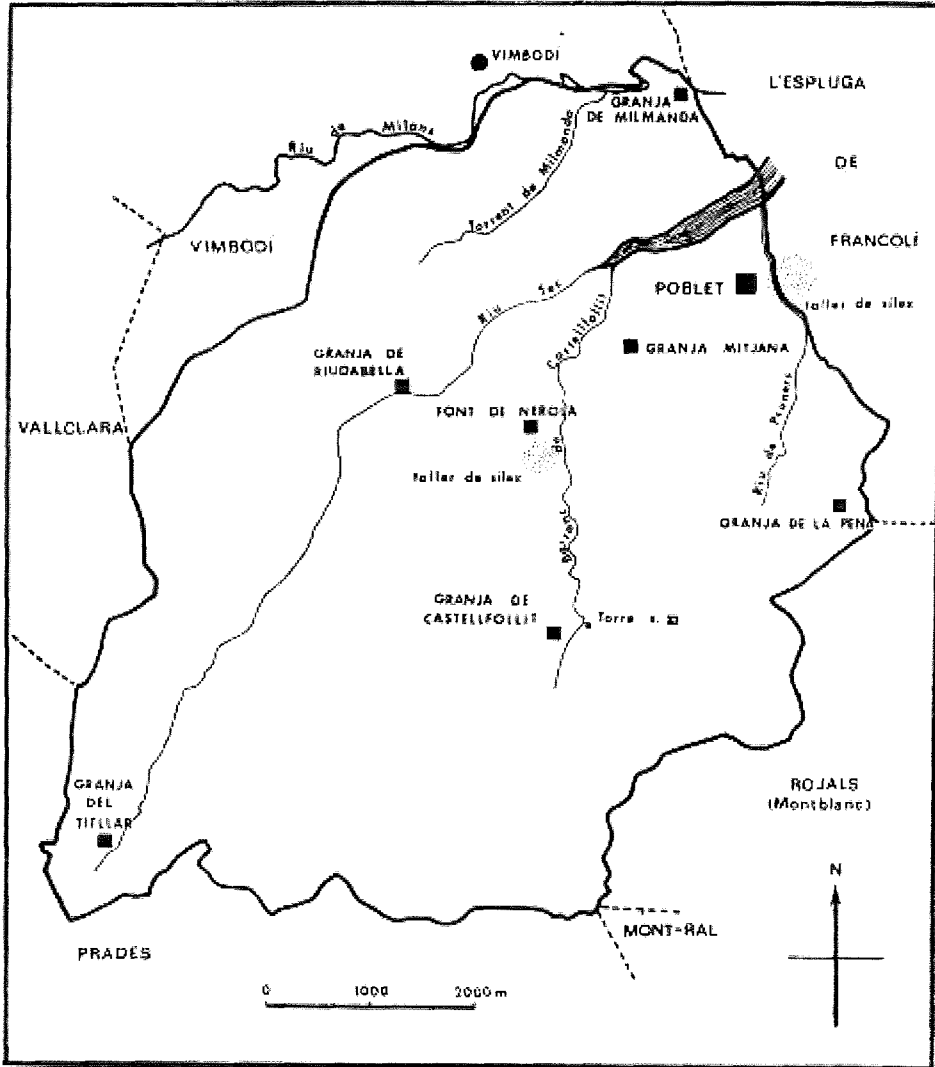

Figura 1. El terme inicial de Poblet (Altisent, 1974: 31).

exercir el seu domini sobre un nucli territorialment homogeni. Davant la pressió a què es veien sotmesos els seus posseïdors no tenien altra sortida que cedir a les pretensions monacals. Aquesta estratègia la posà en pràctica el monestir de Poblet en el terme de Torrodà, a la riba del Farfanya (la Noguera) i, sobretot, en els termes d'Anglesola i Barbens (SANTACANA, 1974: 102 i ss; 124-130). Santes Creus l'aplicà en terres de l'Urgell i la Segarra (PAPELL, 2000).

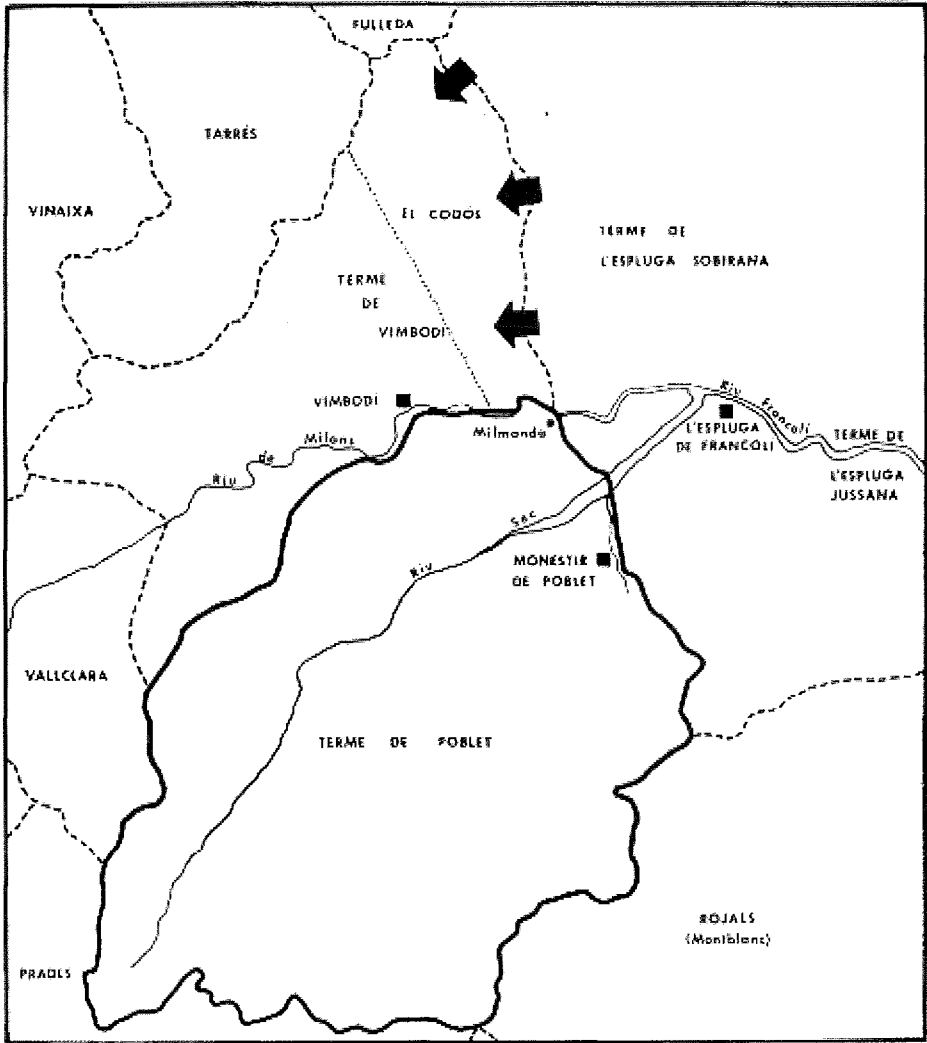

Figura 2. Annexió del terme de Vimbodi i del Codoç a Poblet (Altisent, 1974: 57).

La noblesa feia aquestes donacions de forma interessada, amb l'objectiu de guanyar-se el favor de l'abadia en situacions de conflicte, ja fos sobre altres nobles o desafiant el propi monarca. La part contrària podia contrarestar aquest procediment amb relativa facilitat: només calia compensar les donacions amb més donacions. I qui més capacitat tenia per fer-ne era el comte o el rei; i, alhora que pressionava les abadies a retirar el suport als benefactors, augmentaven les seves donacions i les concessions de privilegis. Tant Poblet com Santes Creus van rebre dels sobirans nombrosos privilegis de protecció relacionats amb el

bestiar, el peix o la sal.⁴ Cal constatar que el resultat d'aquesta dinàmica fou una dilatació molt notable dels patrimonis cistercencs, un fenomen que coincideix amb els períodes àlgids de desordres i lluites entre els senyors feudals (LEKAI, 1987: 373). En un moment de violència i perill per a les vides dels que l'exercien, aquests reflectien la seva generositat en atorgar testaments amb deixes i llegats a favor de l'Església davant del temor del càstig diví. Tots els que tenien recursos eren protectors dels monestirs, i aquests cada cop eren més grans i més rics.

La conducta de les altes jerarquies de l'aristocràcia fou emulada per altres nivells de menys categoria social i recursos. També es feren donacions compensades: el donant podia rebre un donatiu en numerari (*per belemosinam*), una pensió vitalícia, podia ser admès com a membre de la comunitat (*familiaritas*) i ser mantingut de per vida, o reservar-se l'usdefruit en vida a canvi d'un cens i lliurar el bé *post mortem*. En altres situacions, les concessions de patrimoni conservaven càrregues (reserva de drets, penyores, etc.) que el receptor havia de compensar d'alguna manera, sovint amb numerari. Altres vegades s'havien d'atendre les reclamacions dels successors.

Però, tot amb tot, davant l'inicial allau de donacions, les abadies efectuaren poques compres, i quan ho feren, sempre obeïen a un interès mai fet explícit: aprofitar preus avantatjosos, concentrar parcel·les o partides disperses, ampliar explotacions, etc. La formalització de permutes tenia la mateixa finalitat.

L'acumulació de patrimoni i riquesa de les abadies cistercenques —es tractava d'un procés de creixement contrari als seus principis— va desvetllar la gelosia i l'hostilitat dels feudals competidors. Per aquest motiu, els papes, entre d'altres Alexandre III i Innocenci III, van reprendre l'orde, i els reis exigiren a les abadies taxes en concepte de contribucions militars, ja que el seu patrimoni excedia les necessitats de subsistència de la comunitat; una altra cosa diferent era el finançament de les cada vegada més ambiciosos, monumentals i costoses obres arquitectòniques.

El cert és que l'any 1190, el Capítol General havia acordat la prohibició d'adquirir més terres, però aquesta disposició no es podia complir estrictament, ja que les donacions no gravades (*in puram belemosinam*) es podien acceptar sense obstacles.

Encara hi ha més. Malgrat el principi d'instal·lar-se lluny dels centres habitats, el Capítol General va haver de cedir i autoritzar l'adquisició d'immobles en els emergents centres urbans, sobretot cases. Les cases constituïen els enllaços amb els mercats locals i les fires. Santes Creus i Poblet en tenien a Barcelona, Lleida, Tortosa, Cervera, Tàrraga, Montblanc, Prades i altres; eren els centres de recepció de rendes, magatzem dels seus excedents (vi, oli, cereals, llana) i els

4. En relació amb els privilegis reials a favor de Poblet al segle XII, vegeu SANTACANA, 1974, 47 i s., 148, 394; els papes acostumaven a confirmar les possessions monacals així que s'anaven produint (SANTACANA, 1974, 55). Quant als privilegis i cartes de protecció i exempció reials a favor de Santes Creus, així com les posteriors confirmacions papals, vegeu CARRERAS, 1992, I: 197-204.

punts de compra i venda. A Tortosa, Poblet tenia un alfòndec —un centre de recepció i distribució de mercaderies— per donació d'Alfons el Cast i Ramon de Montcada l'any 1176.⁵

I és que l'activitat comercial generava ingressos per molts conceptes: per la venda dels excedents acumulats, la percepció de taxes sobre el mercat i la circulació de mercaderies. Però, a més, els sobirans van protegir les abadies tot eximint-les del pagament de cànon, amb la qual cosa gaudiren de notables avantatges en el moment de col·locar en el mercat articles d'elevat consum, com el vi i la llana, a preus molt competitius.

L'explotació i gestió dels patrimonis

L'explotació i gestió dels patrimonis monacals reproduïen un esquema molt semblant d'un lloc a l'altre. Les abadies disposaven de terres en règim d'alou lliure, les més properes a la casa, que explotaven directament mitjançant frares conversos amb el concurs intermitent de mà d'obra contractada i servil.

Un segon conjunt patrimonial el formaven les granges, una modalitat d'explotació pròpia de les fundacions cistercenques, organitzades i planificades des de l'ens central. Eren autèntiques unitats agràries satèl·lits de l'abadia en les quals es conreava la terra i es practicava la ramaderia. El granger (*grangiarius*, *magister grangiae*) era el cap de l'explotació i estava subordinat al cellerer (administrador o majordom de l'abadia) (ALTISENT, 1972: 14-15). Com abans, el treball l'efectuaven els conversos amb la col·laboració de contractats i servents, segons les necessitats. En les granges de Santes Creus i Poblet es documenten serfs musulmans, reduïts a aquesta condició arran de la conquesta d'al-Andalus i lliurats al cenobi a través de donacions.

D'inici, les granges estaven situades en un radi proper al monestir: una jornada de camí, a tot estirar.⁶ Però com en altres situacions, la condició es va flexibilitzar amb el temps, i es constituïren granges monacals força allunyades.⁷ És dubtós que les granges més llunyanes fossin treballades exclusivament per frares conversos.

Tot i les dificultats d'acotar amb precisió la superfície dels patrimonis, és probable que les granges fossin el règim d'organització i explotació majoritari de les abadies cistercenques durant el segle XII. Cap a l'any 1200, Santes Creus en tenia deu⁸ i Poblet setze. La granja de Cérvols, de Poblet, pot servir de

5. Documents publicats a DP: docs. 565 i 572.

6. Poblet tenia sis granges en aquestes condicions: Milmanda, Mitjana, Riudabella, la Pena, Castellfollit i Titllar; i tres més a una distància relativament propera: Doldellops, la Novella i Cérvols. Les granges més properes a Santes Creus eren Aiguamúrcia i Fontscaldetes; en una segona corona, Valldossera, Ancosa, la Tallada, el Codony i Montornès.

7. Les granges més allunyades de Poblet eren les de Barbens, Rocaverd, Torredà, el Viverol, Torre de Ferran, Estopanyà i Avinganya. Les més distants de Santes Creus eren les de Banyuls (Barcelona), Valldaura (el Vallès) i Xerta (Baix Ebre).

8. A. Carreras (1992, vol. II: 25 i ss) en comptabilitza vuit en no contemplar com a granges ni Xerta ni la Tallada.

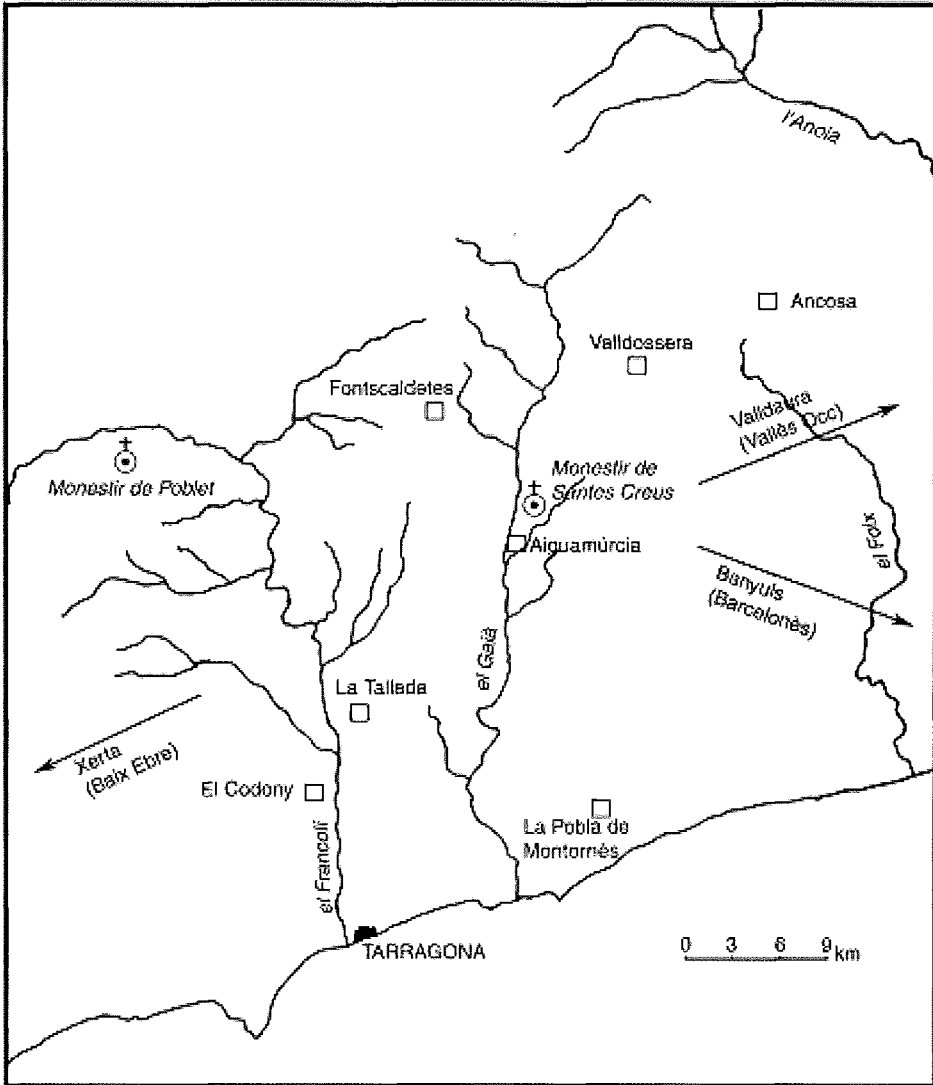

Figura 3. Les granges de Santes Creus, segles XII-XIII (L. Lorenzo-A. Virgili).

paradigma de la valoració d'aquestes unitats i els ingressos que generaven: estava taxada en més de 3.000 morabatins i aportava a l'abadia unes 500 mitgeres l'any de cereal, entre forment i ordi (ALTISENT, 1974: 59).

Però el més normal és que les abadies tinguessin encara altres unitats patrimonials més disperses i allunyades. Acostumaven a ser explotades mitjançant la formalització d'establiments emfitèutics, els quals implicaven la cessió de les terres a canvi d'una renda o cens. El cens podia ser fix, en espècie o en moneda

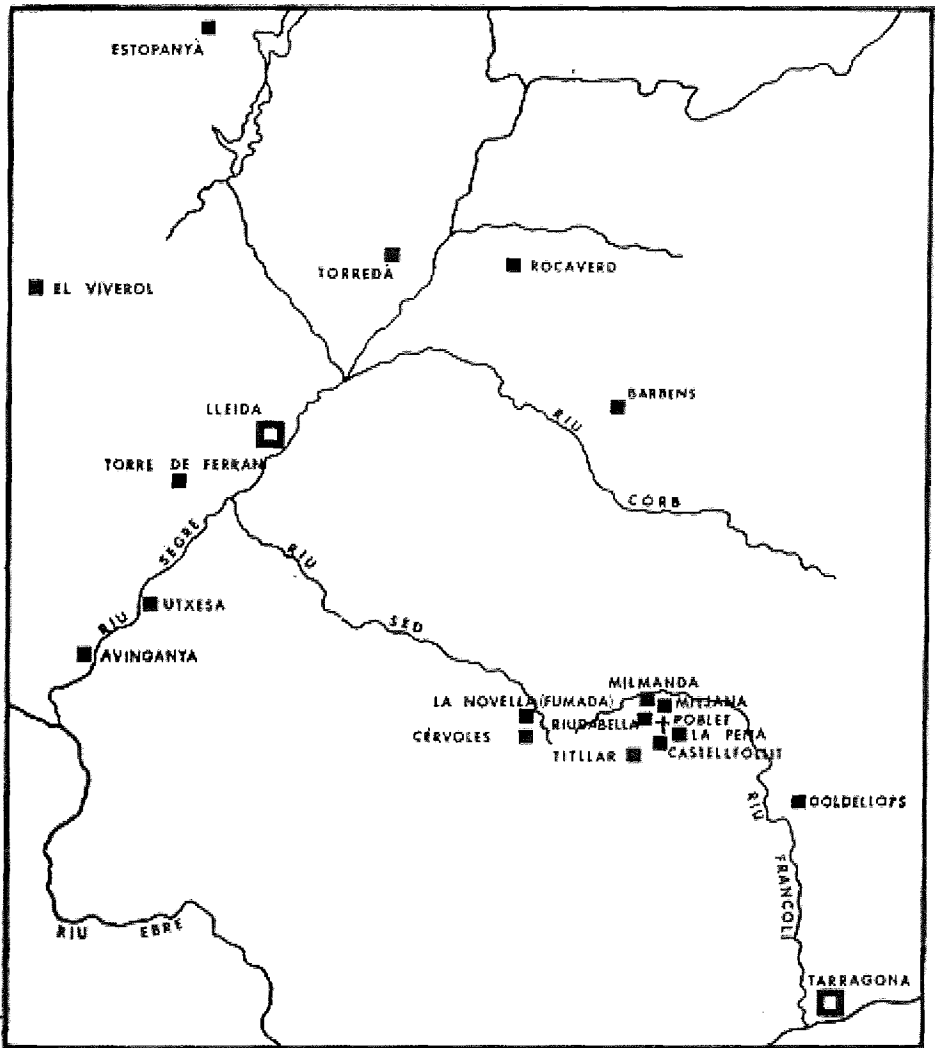

Figura 4. Les granges de Poblet, segles XII-XIII (Altisent, 1974: 61).

i invariable a les fluctuacions de les collites, o proporcional, a parts, les més corrents de les quals oscil·laven entre la meitat i la quarta part dels fruits.⁹

9. Dels censos proporcionals de Santes Creus, set estaven taxats amb la quarta part de la collita, un a la cinquena part i tres a la meitat d'alguns fruits (CARRERAS, 1992, vol. II: 60-65). La renda fixada en els establiments de Poblet és estimada en una quarta part més el delme i la primícia (un cas), la meitat (dos esments) i tres quartes parts dels fruits (dos esments), segons les dades de SANTACANA (1974: 360 i ss).

Un examen atent de la documentació permet observar que els establiments a cens fix no s'efectuaven directament sobre pagesos, sinó sobre individus d'un nivell social superior (membres d'oligarquies locals en els casos comprovats) que s'encarregaven de fer els establiments necessaris per al treball de les terres (*stabilimenta*). De la renda recaptada en lliuraven la part pactada a la senyoria eminent, en proporció molt menor, i, justament, en la diferència residia el benefici de l'intermediari: el preu per l'absentisme del monestir. L'estratègia fou aplicada amb eficàcia pel monestir de Santes Creus en el seu patrimoni al Baix Ebre (VIRGILI, 2004).

Quan la senyoria formalitzava un contracte emfitèutic amb una família pagesa el document explicitava la renda i també indicava els conreus que s'havien de treballar. I ho feia a través d'una clàusula: *ad plantandum / ad inferendum / ad seminandum* i, a continuació, allò que s'havia de plantar, empeltar o sembrar: sempre vinya, oliveres i cereals.¹⁰ Eren els conreus preferents i que fomentaven els senyors feudals en exigir-los en concepte de renda, atesos els avantatges que suposaven quant a transformació, emmagatzematge, transport i, sobretot, demanda en els emergents centres urbans de l'Europa feudal.

Tanmateix, el nombre d'establiments escripturats és escàs en relació amb l'elevat nombre de masos, parcel·les i peces de terra de diversos conreus recepcionats pels monestirs cistercencs. La seva explotació no es pot explicar ni amb les cessions emfitèutiques, ni amb concessions a intermediaris, ni amb una gestió directa a través de mà d'obra contractada i/o servil. Per a explicar-ho s'ha de partir del fet que el donant (o venedor) no era el pagès que treballava les terres alienades, sinó un membre de l'oligarquia (preferentment, de qualsevol nivell de l'aristocràcia). Així, la transferència acostumava a incloure el pagès o el masover que ja treballava l'explotació, de manera que el nou senyor es limitaria a prendre possessió legal de l'immoble rebut i a percebre les rendes que abans tenien un altre destinatari. Hi ha prou indicis com per afirmar que aquest procediment era emprat de forma corrent, com constata la documentació. Santes Creus va obtenir el mas de Gilera, a Òdena, *cum homine ibi populato*; la quadra de les Corts i el mas Capell, al castell d'Orpí, *cum hominibus et feminis*; vuit masos al castell de Castellví de la Marca *cum hominibus et mulieribus*; el mas de Riambalda, al terme de Montagut, *cum homine in dicto manso habitante*; les quatre masies de terme de Castellet *cum hominibus et feminis*; els masos de la Riba, a la parròquia de la Bleda (l'Alt Penedès), *cum hominibus*; al mas de les Solanes, a Santa Fe del Penedès, el cenobi tenia un *masoverius (...) est homo solidus monasterii*.¹¹

La majoria de les diverses collites requerien un procés de transformació previ al seu consum o a la seva comercialització. Molins, trulls o forns, eren els instruments emprats en aquest procés. Els senyors feudals els van monopolitzar

10. Sens dubte, en els censos *ad plantandum* formalitzats per Santes Creus i Poblet la vinya era el conreu preferent (CARRERAS, 1992, II: 146; SANTACANA, 1974: 363-365).

11. Totes les referències procedeixen de Fort i Cogul (1972: 153-154; 127; 145-146; 97-100; 151; 160; 185).

tota vegada que la seva utilització generava rendes notables. Les abadies cistercenques no foren una excepció, i des de ben aviat es van afanyar a acaparar els drets sobre l'ús de l'aigua i a construir una densa xarxa de molins fariners, que van bastir a tot arreu on les condicions ho permetien. Santes Creus va concentrar molins al Gaià, a prop de l'abadia (Santes Creus, Vila-rodona, Sant Pere de Gaià) i també a Pontons, el Codony, etc.: uns dotze casals de molins a la fi del segle XII (CARRERAS, 1992, I: 349-353). Poblet va acumular quatre casals de molins a l'alt Francolí, tres al riu Farfanya i dos a la Noguera Ribagorçana (SANTACANA, 1974: 78-79 i 403-407).

Les abadies gestionaven els molins a través de concessions en arrendament o a parts del dret de moltura, i podien moldre el seu gra de franc. Més enllà d'una font d'ingressos els molins també eren instruments emprats per fiscalitzar la producció pagesa: quan la senyoria obligava els serfs d'un districte a moldre en els molins senyoriais s'assegurava els ingressos derivats de l'activitat, però també podia controlar la concordança entre la collita i la captura de renda. És en aquest sentit que cal entendre l'ordre emesa per les jerarquies de Santes Creus als habitants de Pont d'Armentera, els Gaians, Ramonet, i probablement també als de Querol, Pinyana i Montagut d'anar a moldre el gra als casals moliners del Pont d'Armentera, així com també els serfs de la Guàrdia dels Prats.¹²

I com els molins, també altres instruments com els trulls d'olives i raïm amb les seves dependències, els forns o les ferreries esdevingueren reserves senyoriais, i a través de clàusules comminatòries constituïren importants fonts de renda.

La ramaderia

Una de les activitats més lucratives de l'activitat agrària dels cenobis cistercencs fou la ramaderia, tot i ser menys visible en els documents i, per tant, més difícil d'estudiar. L'impuls de l'activitat radica en el fet que es podia mantenir amb poca mà d'obra, necessitava grans espais i requeria poca inversió, condicions totes elles que s'adaptaven perfectament a les característiques dels patrimonis dels monestirs. Però per sobre de tot, cal destacar la important demanda, en quantitat i en diversitat, del bestiar i dels productes que se'n derivaven.

Les abadies podien comercialitzar directament el bestiar, com cavalls, pollins, rossins, bous i muls. Els cavalls foren sovint emprats com a moneda, és a dir, per compensar lliuraments patrimonials de l'aristocràcia als monestirs.¹³

12. Et omnes habitantes in predictis locis debent et forciati sunt molere et venire ad molendinum dicti monasterii quod est in dicto loco del Pont (FORT I COGUL, 1972: 82); *et sunt astricti omnes habitantes in dicto castro et villa* (la Guàrdia dels Prats) molere blada sua in molendinis monasterii que ibi sunt (FORT I COGUL, 1972: 343).

13. En les operacions de compra de patrimoni per part de Santes Creus, el 10% les va pagar amb peces de moneda i bestiar, i el 5,7% exclusivament amb bestiar: pollins de cavall, cavalls, vaques, bous i, en menor proporció, ovelles i cabres (Papell, 1994: 52-54). Poblet també va practicar les compensacions amb bestiar, sobretot, amb cavalls, mules i ases (Santacana: 1974, 396-397).

Bous i muls eren els animals de tir utilitzats en les tasques agrícoles (les arades de les granges de Poblet eren estirades per bous); naturalment, els casos documentats són escassos.

Les diferents abadies van posseir, sense excepció, ramats d'ovelles amb la finalitat de produir i comercialitzar la llana, després filada i teixida en els nombrosos obradors de les ciutats medievals, per petites que fossin. És molt difícil quantificar la cabana ovina, però les estimacions sobre les abadies de Poblet i Santes Creus voltava els 1.500 caps cada una (DURAN CANYAMERES, 1949; RIU, 1961).

Una cabana d'aquestes característiques requeria, primer, estar en disposició d'àrees de pastura i, després, d'una xarxa de distribució de la llana. Els espais de pasturatge havien de ser amplis i diversificats en base a la magnitud de la cabana i de les estratègies productives. Els ramats d'ovelles de Santes Creus i Poblet feien la transhumància. Durant el mes de maig, les diferents carrerades que unien les pastures d'hivern i les d'estiu convergien a Calaf, una important fira ramadera, i des d'allí es dirigien als prats pirinencs del Ripollès, l'Alt Berguedà, la Cerdanya i el Conflent (PAPELL, 1994). La presència dels ramats a la muntanya no sempre fou ben acceptada pels naturals, per la qual cosa s'esdevingueren conflictes derivats d'aquesta situació.¹⁴ El mes de setembre es feia l'operació inversa, cap a les pastures de les terres baixes, a ser possible, a les pròpies possessions, situades a prop de les carrerades. El desplaçament no era una tasca senzilla: durava dies i les col·lisions entre els pastors d'un i altre cenobi sovintejaven en disputar-se els passos, l'aigua i les àrees de repòs (RIU, 1961). La pràctica de la transhumància demostra el gran volum dels ramats monacals. En cas contrari, les terres baixes haurien donat l'abast per alimentar el bestiar. La importància de la ramaderia es palesa, també, en els privilegis reials de protecció dels ramats i de l'activitat que la seva pràctica requeria, i també per facilitar la seva comercialització. A més, les possessions monacals obeïen sovint a les necessitats de la pràctica ramadera, tot garantint grans desplaçaments sense moure's dels propis espais territorials, com s'ha posat en relleu en relació amb Santes Creus (PAPELL, 1994).

La xarxa de distribució es fonamentava en les fires i mercats. No hi ha gaires documents que permetin de reconstruir-la, però sabem per referències posteriors —i res no fa pensar que s'haguessin produït molts canvis— de punts de venda de Poblet a les fires de Calaf i als mercats de Montblanc, Valls, Tarragona, Prades i, molt probablement, també a la ciutat de Tortosa (ALTSIENT, 1972).

L'estratègia ramadera incloïa altres activitats i acords amb particulars que beneficiaven notablement les abadies. Els convenis es formalitzaven per la remunta de les femelles i formar societats per a l'explotació del bestiar, ano-

14. Al Conflent esclataren conflictes entre els pastors monacals i els veïns, raó per la qual cercaren altres àrees de pastura (PAPELL, 1994). A Tortosa també es produïren friccions, fins el punt d'haver d'intervenir el rei Alfons el Cast (CARRERAS, 1992, I: 194).

menades *commenda*: els propietaris de bestiar lliuraven les seves unitats als ramats monacals, que es quedaven amb una part dels naixements, o cobraven taxes per l'activitat (PAPELL, 1994).

* * *

L'economia monacal, doncs, es nodria dels ingressos derivats de totes aquestes activitats, però també de les donacions de numerari. Nobles de tots els nivells jeràrquics, burgesos i altres individus amb més o menys recursos tenien un record per les abadies en atorgar testament. En el nostre país, Santes Creus i Poblet van esdevenir els centres preferents, amb donatius destinats a l'obra (*ad operam*), és a dir, en la construcció dels grans edificis i monuments. Els comte-reis figuraven entre els més generosos, així com els membres de l'alta noblesa. Durant la segona meitat de segle XII, Santes Creus va rebre la suma de 4.200 morabatins i gairebé 5.000 sous, entre peces de moneda i el seu valor en rendes (CARRERAS, 1992, I: 388 i ss.).¹⁵

Immunitats i privilegis

En qualsevol economia, no n'hi ha prou amb ponderar les fonts d'ingressos, sinó que s'han de tenir en compte, també, els factors que fan possible la reducció dels costos i les despeses. En els ordes religiosos, aquests factors depenien dels privilegis i les immunitats concedits, sobretot, pels reis i els papes. El principi cistercenc inicial de renunciar a taxes diverses, immunitats i exempcions aviat va donar pas al relaxament de la norma. El fet que les noves fundacions es fessin sobre terres ermes o al marge d'un domini polític definit i no subjectes a delme va fer que els bisbes acceptessin eximir del seu pagament les abadies del Cister, i Innocenci II oficialitzava aquest privilegi l'any 1132: ja que els cistercencs no rebien delmes ni altres taxes, tampoc no se'ls podia exigir res, o acceptar res d'ells, segons que es disposà a la fundació de l'abadia de Bonnefont (LEKAI, 1987: 89). El monestir de Poblet obtingué dels papes l'exempció del delme, un privilegi que es renovava i actualitzava amb els anys, amb la finalitat d'evitar conflictes amb la seu de Tarragona (SANTACANA, 1974: 324-332).

Però amb el pas del temps, les abadies van incorporar als seus patrimonis parcel·les i explotacions que estaven gravades, circumstància que provocà una disminució dels ingressos de l'Església secular. Per aquest motiu, el papa Adrià IV, el 1156, va decretar l'obligació de distingir entre les *novalia* (terres rompudes pels monjos), no subjectes al delme episcopal, i les altres, que sí serien gravades. Però les disposicions papals foren interpretades de forma diferent, segons els interessos de cada part, i es produïren moltes irregularitats. En aquest sentit, el Capítol General de l'orde prohibí a les abadies comprar més terres, manament que no sempre fou respectat.

15. Respecte als principals *benefactors* de monestir vegeu CARRERAS (1992, I: 255).

En el Concili IV del Laterà (1215), Innocenci III disposà que les *novalia* i les *labores* o *laborationes*, possessions monacals explotades directament, adquirides abans del concili restaven exemptes del delme, mentre que l'haurien de tributar per les terres adquirides des d'aleshores.¹⁶

Comtes i reis es distingiren també en la concessió de privilegis (en destaquen, sobretot, els relatius al bestiar), exempcions i cartes de protecció a favor dels monestirs, mentre que, periòdicament, els papes confirmaven les possessions monacals acumulades.¹⁷

EL SEGLE XIII

En el pas del segle XII al XIII, s'observen els primers símptomes de desequilibri en les economies monàstiques com a conseqüència, essencialment, d'una notable reducció de les vocacions dels germans conversos.¹⁸ El problema, doncs, afectava el cor del sistema d'explotació i la raó de la seva rendibilitat: la força de treball. El nombre de conversos minvava mentre que es dilatava el patrimoni monacal; i el repte que es plantejava era com explotar-lo si cada cop era més gran, més dispers i la mà d'obra no donava l'abast. Així doncs, el fet de mantenir-lo en els mateixos nivells d'eficàcia de gestió va requerir pràctiques alternatives als patrons que regiren fins aleshores. La recerca de solucions comportava, sovint, contravenir els principis de l'orde del Cister, en especial, els que n'havien justificat el naixement i l'ascens: rigor, pobresa i ascetisme.

L'obsolet règim d'explotació de les granges va donar pas a altres fórmules, no necessàriament excloents, sinó que podien ser perfectament compatibles i complementàries. Un dels sistemes fou la utilització creixent de mà d'obra contractada i/o servil,¹⁹ o recaptada mitjançant prestacions obligatòries en jornades de treball: cavades, batudes, tragins (*corvees*). En altres situacions foren arrendades a repartidors que gestionaven l'explotació a través de subestabliments emfitèutics a pagesos amb la condició de lliurar una renda o pensió anual. En

16. El conflicte entre les seus episcopals i els monestirs pels delmes i les primícies tingué una singularitat especial a la comarca de Tortosa, tota vegada que els documents recullen les disposicions conciliars sobre la qüestió de les terres que s'explotaven directament i les atorgades en establiment (VIRGILI, 2004).

17. Sobre els privilegis a favor de Santes Creus, vegeu Carreras, 1992, I: 195-197 i II: 209-210, alguns dels quals es publiquen en el mateix volum (233-237); quant als privilegis i cartes de protecció pel bestiar, Papell (1994: 51-52). Quant a les confirmacions pontifícies a favor de Santes Creus, Carreras, 1992, I: 197-204.

18. Pel que sembla, les vocacions es decantaren vers altres focus d'atracció, com l'enèsima reforma de monacat inspirada pels nous ordes mendicants (franciscans i dominics) que s'instal·laren, sobretot, en els emergents centres urbans.

19. Gilabert Anglès va atorgar dos captius a l'obra de Santes Creus (LB: doc. 157); Ponç Augurari, *unum sarvacenum* (LB: doc. 333); un exaric, Ali Afato, fou transferit amb la terra a través de diverses operacions fins esdevenir afocat de Santes Creus (LB: docs. 312, 321 i 328, DSC: docs. 308, 317 i 324); Alfons el Cast donà Asmet Abinahorra i el seu germà al cenobi (LB: doc. 202; DSC: doc. 201). El mateix monarca atorgà diversos musulmans al monestir de Poblet (DP: doc. 369; CP: docs. 177 i 190), així com Ramon de Montcada (DP: doc. 552). Sobre la concessió de serfs i colons musulmans i jueus a Poblet, Santacana (1974: 359-360).

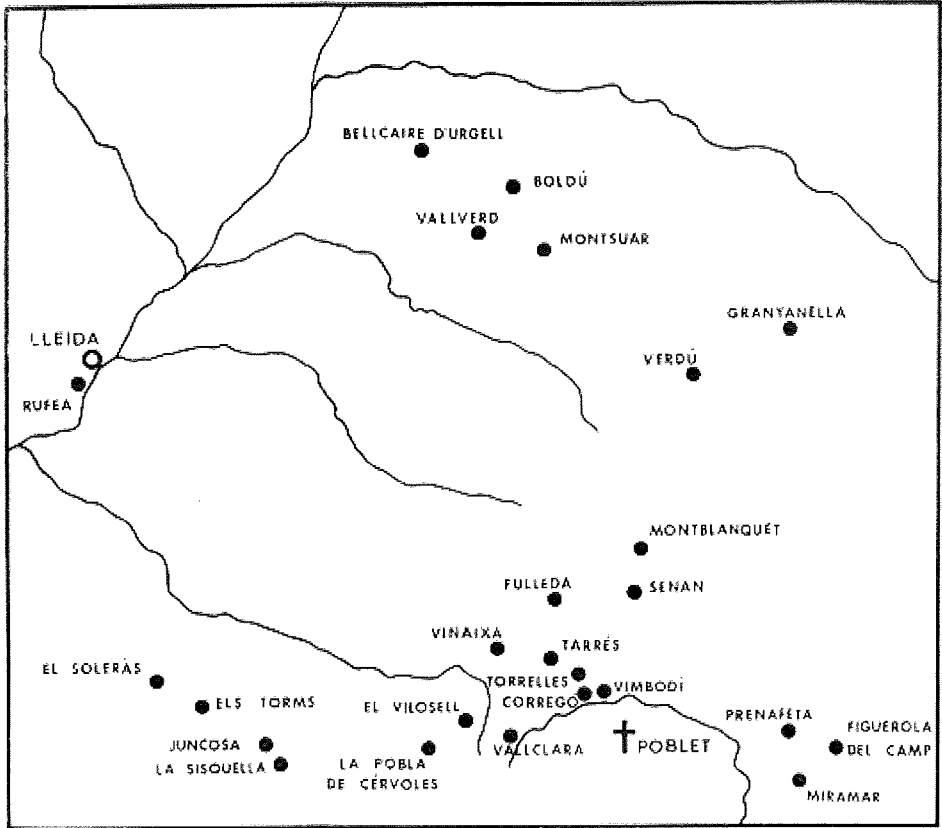

Figura 5. Els termes de Poblet, segles XII-XIII (Altisent, 1974: 137).

alguns casos, el nucli inicial de la granja va originar la formació d'un lloc o un poble. També es documenten casos en els que es parcel·lava l'espai i els mateixos monestirs formalitzaven establiments emfiteútics a favor de pagesos a canvi de rendes proporcionals a la collita.

Una segona estratègia que tenia per objectiu assegurar fonts de renda i, en definitiva, ingressos, fou l'adquisició dels termes de llocs, viles, pobles i castells per part de les abadies. Aquesta mena de possessions no estaven contemplades en els preceptes inicials de l'orde, per la qual cosa, el Capítol General va haver d'atorgar la conformitat.

Les abadies van començar a adquirir termes amb la intenció d'exercir el domini jurisdiccional sobre l'espai i els seus habitants. En van rebre mitjançant donacions, en especial, per via testamentària, però també formalitzaren operacions de compra. L'exercici del poder contemplava el dret de percebre'n les corresponents rendes que se'n derivaven (delmes i tasques), sovint, la retenció

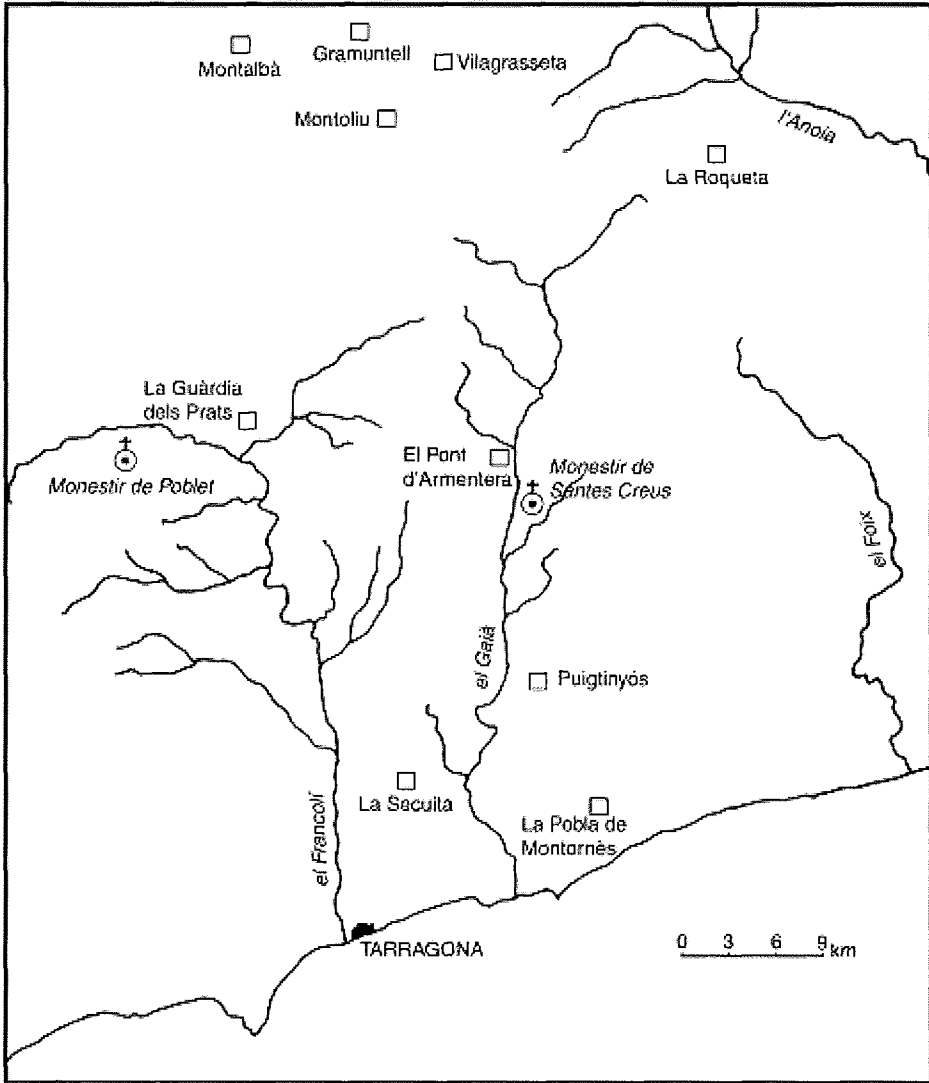

Figura 6. Els termes de Santes Creus, segles XII-XIII (L. Lorenzo-A. Virgili).

total o parcial de molins, forns, trulls, ferreries, etc., així com de la fadiga i el lluïisme, i, sobretot, obligar els serfs a efectuar prestacions en treball a les reserves monacals. Els serfs de Santes Creus i Aiguamúrcia estaven obligats a prestar al monestir de Santes Creus joves, tragins i batudes (*stricti sunt et obligati ad faciendum monasterio iovas, traginos et batudas*) (FORT I COGUL, 1972: 67); els del Pont d'Armentera, Gaians i Montoliu de Segarra estaven sotmesos a les mateixes obligacions vers Santes Creus (FORT I COGUL, 1972: 81 i 242-243); els del castell

de la Roqueta, només tragins, però els de Gramuntell, *iovis, traginis, tiradis, batudis aliisque servitutibus* (FORT I COGUL, 1972: 129 i 238-239). Els habitants de la Guàrdia dels Prats, en canvi, estaven obligats a treballar en les obres del castell (FORT I COGUL, 1972: 339-343). Per administrar els termes (com a espais jurisdiccionals) la senyoria nomenava batlles (*batuli*), que esdevenien el nexa entre aquesta i les comunitats veïnals. Era habitual que el càrrec de batlle fos reservat sempre als membres d'una família (no era infreqüent el traspàs de pares a fills) que formava part de l'oligarquia local. Les seves funcions principals consistien a administrar els béns i rendes senyoriales, controlar la recepció de rendes, assistir i participar dels judicis, etc.

Els monestirs no compraven els termes a l'atzar, sinó després d'una selecció prèvia, en base a l'interès agrícola o ramader,²⁰ per estar prop dels cursos d'aigua i afavorir la construcció de molins, o també beneficiar-se d'uns preus a la baixa davant d'una hipotètica necessitat del venedor.

L'adquisició d'un terme per part d'una abadia no sempre es podia realitzar en una mateixa operació, com quan el domini havia estat objecte de diverses infeudacions. Aleshores, s'havia de negociar particularment la compensació per la transferència d'aquests drets al comprador. Existeixen casos ben documentats, com la compra del *castrum* de Montornès pel monestir de Santes Creus entre els anys 1173 i 1174. L'abadia comprà, un rere l'altre, els drets que tenien tots els membres de la xarxa feudovassallàtica teixida entorn del districte: el senyor eminent (Ponç de Rajadell), el seu vassall (Ramon de Torre), i el castlà (Pere de Corcenc) en representació de la tropa que constituïen tres cavallers més (Bernat de Papiol i Berenguer i Pere de Lletger). El monestir invertí inicialment 210 morabatins d'or i 700 sous en aquesta operació, unes sumes que s'incrementaren després, en haver de compensar els drets d'antics feudataris del castell (VIRGILI, 1991: 103-107). Arran de la donació de la Guàrdia dels Prats al monestir de Santes Creus, l'any 1234, l'abadia va comprar les diverses castlanies que els *milites* tenien en feu (FORT I COGUL, 1972: 339-343). El monestir de Poblet emprà aquest mateix procediment fins a aconseguir el domini total sobre els districtes de Montblanquet (ALTISENT, 1974: 70 i ss) i Torrodà, a la dreita del Farfanya (la Noguera) (SANTACANA, 1974: 102 i ss).

Així mateix, no era infreqüent que alguns termes mantinguessin encara càrregues que gravaven al donador, o que estiguessin empenyorats. Per tot plegat, les operacions podien resultar complexes, costoses i llargues, fins al punt de generar plets amb els successors, com en el cas de Montornès acabat de ressenyar. Les abadies, però, sempre van intentar de corregir aquests inconvenients i, en darrer terme, l'objectiu era acaparar la senyoria exclusivament, sense haver de compartir drets amb altres senyors.

20. Ja s'ha fet referència al fet que les terres o termes adquirits per Santes Creus eren llocs aptes per a les pastures i propers a les carrerades de transhumància.

L'estructura feudal de Montornès en comprar-lo Santes Creus (1173-1174)

<i>Nom</i>	<i>Jerarquia</i>	<i>Preu</i>
Ponç de Rajadell	Senyor eminent	100 morabatins d'or i 700 sous
Ramon de Torre	Vassall	90 morabatins d'or
Pere de Corcenc	Castlà	20 morabatins d'or
Bernat de Papiol		
Pere i Berenguer de Lletger	Cavallers	

Entre els termes incorporats al domini del monestir de Santes Creus en la primera meitat del segle XIII, en destaquen el castell de la Roqueta (Sant Martí de Tous, l'Anoia), Gramuntell, Vilagrasseta i Montoliu (la Segarra), la Secuita i Puigtinyós (el Tarragonès) i la Guàrdia dels Prats (la Conca de Barberà). Poblet també va acumular diversos termes a llarg del segle XIII, com Senan, Belcaire d'Urgell, Verdú, Juncosa, els Torms, el Soleràs, Prenafeta, Figuerola del Camp i Miramar.

Les compres monacals de termes van suposar als monestirs enormes despeses que havien d'afrontar a través de préstecs. El monestir de Poblet invertí grans sumes de diner fins l'any 1230: 6.000 morabatins, 1.200 morabatins alfoncins, 3.000 masrudines i més de 100.000 sous (ALTSIENT, 1974: 132). S'esperava amortitzar la inversió amb el temps, però no es va poder evitar caure en un procés d'endeutament. Quan aquest va adquirir proporcions que resultaren impossibles de liquidar es procedí a una venda selectiva de patrimoni. Tot i no ser molt freqüent, se'n coneixen casos. En la mesura que els béns de les abadies es consideraven béns del conjunt de l'orde i no es podien transferir, les vendes patrimonials van haver de ser consentides pel Capítol General i, a més, autoritzades per l'autoritat apostòlica representada pel papa o els seus legats. Aquest fou el cas del patrimoni de Santes Creus a les terres de l'Ebre, que el cenobi va vendre a Pere de Prats, ciutadà de Tortosa, per 60.500 sous de Barcelona, segons acta formalitzada el 2 de setembre de 1399, amb l'autorització del Capítol General i la conformitat apostòlica (VIRGILI, 2004).

Durant aquesta centúria, les abadies cistercenques continuaren rebent privilegis i exempcions. Després de les disposicions del Concili IV del Laterà sobre el delme de les terres, Honori III, l'any 1224, va afavorir encara més l'orde en eximir d'aquesta taxa a les antigues possessions de l'orde donades en establiment (és a dir, que no eren *labores* d'explotació directa) i va estendre el privilegi a les hortes i zones pesqueres, i més tard, Innocenci IV va afegir els boscos, les mines de sal, els molins, la llana, les ovelles i la llet. Però a més de no pagar-los, les abadies esdevingueren gradualment col·lectores, recaptadores i usufructuàries del delme i la primícia (LEKAI, 1987: 90-91). La recepció de delmes, primícies i tasques pel monestir de Santes Creus està ben documentada (CARRERAS, 1992, I: 370-379).

CONFLICTES I RESISTÈNCIES

L'assentament dels monestirs cistercencs va contribuir de forma decisiva a afermar i consolidar l'ordre feudal, sobretot, en les regions perifèriques d'Europa, vers on es projectava la cristiandat.

Van acumular extensos patrimonis, fomentaren i ordenaren rompudes de terres, van imposar determinats conreus, com els cereals (forment i ordi), la vinya i l'olivera. Van promoure i controlar el bastiment de molins hidràulics regulant-ne l'ús, en atorgar llicències de construcció i reservar-se els drets de concessió i repartiment de les aigües. A més dels molins, van monopolitzar els altres instruments de transformació de la producció, com els trulls de vi i d'oli i els forns, així com els enginys de manteniment i reparació d'eines, com les fargues. També van acaparar les àrees de recursos naturals, com els boscos, i van regularitzar-ne l'accés i els aprofitaments (llenya, fusta, pastures, caça, carbó). I van fer el mateix sobre els estanys, les salines i les peixeres. També van concentrar milers de caps de bestiar per disposar d'una cabana ramadera amb caràcter comercial. I van obtenir immunitats i privilegis de tota mena: pel bestiar, pel trànsit de mercaderies i per les operacions mercantils.

Les pautes d'explotació emprades per rendibilitzar aquest patrimoni i la planificació dels processos de treball impulsats per les abadies van produir, sovint, modificacions en les pautes d'assentament de la població pagesa. S'han documentat moviments de reubicació i distribució dels habitants, amb tendència a formar nuclis de poblament concentrat, fins i tot, a canvi de compensacions (LEKAI, 387-389). El cas de Verdú pot servir per il·lustrar la tendència. La senyora Berenguera de Cervera ordenà l'agrupament de la població a canvi de renunciar a certs drets feudals; Poblet n'exercí la senyoria a partir de 1227 (FONT RUS, 1969: doc. 174).

El domini feudal va culminar amb l'exercici de la jurisdicció sobre col·lectivitats veïnals organitzades en el marc dels termes de llocs, pobles, viles i castells: l'administració de justícia amb les taxes associades.

L'aplicació sistemàtica d'aquestes estratègies de producció i gestió, pròpies de l'ordre feudal, que permetien l'acumulació de riquesa en mans dels seus promotors exclusivament, no es va fer sense conflictes, ans al contrari. Les comunitats pageses ja instal·lades en aquells indrets es regien per unes pautes de reproducció social diferents i per una organització autònoma dels processos de treball.²¹

Tot sovint, les comunitats pageses oposaren fortes resistències davant les pretensions monacals. Poblet al Codoç i Santes Creus a Cabra il·lustren casos d'extrema violència amb resultat de morts i ferits, i l'obertura de complexos processos judicials, els resultats dels quals es decantaren a favor de les abadies: uns resultats que suposaren el sotmetiment de les comunitats pageses, la

21. La documentació demostra que l'expansió feudal no es va fer sobre espais buits; ans al contrari, els senyors es van repartir l'espai, el van delimitar i van sotmetre les comunitats pageses tot enquadrant-les en aquests espais que foren el marc de les transformacions agràries impulsades pels nous dominadors.

formació gradual d'un nou espai rural en substitució de l'antic i la subversió de l'ordre social anterior.²²

El Codoç era un espai situat entre l'Espluga i Vimbodí i era objecte de disputa entre els senyors de l'Espluga i el monestir de Poblet. L'any 1178, esclatà un violent enfrontament. Després d'una intervenció del rei i del papa, els senyors de l'Espluga van haver de lliurar el Codoç a Poblet. Els pagesos hagueren de pagar una multa, però continuaren treballant les terres a canvi d'un cens. Gradualment, aquestes terres foren cedides íntegrament al monestir configurant un domini homogeni: l'alou de l'abadia, que acabà liquidant l'anterior organització i aprofitament de l'espai (BATET, 2003).

Un altre marc de la conflictivitat generada per la implantació dels monestirs cistercencs va tenir lloc entre la mateixa classe feudal, com a resultat de les disputes pel repartiment del poder. Les abadies litigaren sovint amb els bisbes, els altres ordes monàstics i els llinatges nobiliaris per causa de la delimitació de les àrees de recaptació del delme i la primícia, de les immunitats i exempcions, etc. La seu de Tortosa pledejà diverses vegades amb Santes Creus per aquest motiu (VIRGILI, 2004).

La imposició sistemàtica de les pautes pròpies de l'ordre feudal per part de les abadies cistercenques en els espais on s'implantaren es va veure afavorida, tant pel favor i la protecció dels monarques, com pel poder de coacció de l'Església, just quan s'afermaven els criteris de la Reforma Pontifical que havien de culminar amb el triomf de la teocràcia pontifícia i l'hegemonia de l'Església sobre els poders temporals. L'acumulació de poder i riquesa dels monestirs del Cister no pot amagar, però, l'abisme que separava els principis inicials que havien justificat el naixement de l'orde i la realitat en què s'havia convertit. La distància era tan gran que no hi havia camí de retorn. L'única forma de recuperar aquells principis fou el naixement d'altres corrents monàstics crítics amb el Cister, de la mateixa manera que el Citeaux ho havia estat amb Cluny.

BALANÇ I NOVES DIRECTRIUS

Una ponència no es pot limitar a exposar una síntesi dels resultats de les investigacions realitzades, sinó que ha de ser capaç de proposar altres línies de recerca a partir de nous plantejaments i nous mètodes.

A hores d'ara, els nombrosos estudis efectuats sobre els patrimonis monacals cistercencs aporten els coneixements bàsics en relació amb la seva formació, explotació i gestió, tot i que noves aportacions a partir de lectures crítiques obliguen a revisar i matisar els postulats més tradicionals.

Tanmateix, calen recerques de detall sobre el context històric en què es produeix el procés d'acumulació de patrimoni, així com treballs específics sobre

22. Per a una narració descriptiva de la conflictivitat que generà el domini dels dos grans centres cistercencs catalans, vegeu SANTACANA (1974: 53, 82, 84, 72 i 144) amb relació a Poblet; i CARRERAS (1992, I: 188-195) sobre Santes Creus.

els pagesos que treballaven realment la terra, en quines condicions, laborals i contractuals, ho feien i a quina situació els abocava. Més enrere subratllàvem la correlació entre les donacions de l'aristocràcia als cenobis i la intensitat i el ritme de les lluites feudals. És una tasca que no s'ha fet al nostre país, almenys, d'una manera sistemàtica, quan sabem que dos arquebisbes de Tarragona i membres del llinatge Bordet, que compartia la senyoria de la ciutat, eren assassinats mentre els monestirs cistercencs es trobaven en ple procés de creixement patrimonial.

Els monestirs cistercencs, amb el sistema de granges, ofereixen encara una nova línia de recerca a través de l'arqueologia, una pràctica massa marginal a hores d'ara en la recollida d'informacions. Fa anys, J. Bolòs i Ll. Mallart (BOLÒS, 1984; BOLÒS-MALLART, 1986) van obrir una via pionera al nostre país en iniciar les excavacions de la granja d'Ancosa (La Llacuna, l'Anoia), però la tasca no va tenir la continuïtat necessària.

Tot just ara s'acaba de plantejar la necessitat d'afrontar la recerca d'una granja cistercenca capaç d'integrar d'una forma exhaustiva l'estudi de la documentació escrita, el registre arqueològic de l'assentament i el treball de camp extensiu per reconstruir no sols els nuclis residencials, sinó els espais sobre els que es produïen els processos de treball. Es tracta d'un projecte interdisciplinari impulsat per l'ajuntament del Morell en relació amb la granja del Codony. Estic convençut que els resultats seran fecunds i generosos en aportació d'informacions de qualitat. El deteriorament de les restes de granges com les del Codony o Fontscaldetes, de Santes Creus, sotmeses fins i tot a accions d'expoli material, reclamen una intervenció urgent.

REFERÈNCIES DOCUMENTALS I BIBLIOGRÀFIQUES

- ALTISENT, Agustí. 1972. *Les granges de Poblet al segle xv*. IEC, Barcelona.
- 1974. *Història de Poblet*. Poblet.
- 1994. *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Volum I (anys 960-1177)*. Barcelona.
- BARCELÓ, Miquel. 1988. "La arqueologia extensiva y el estudio de la creación del espacio rural". M. BARCELÓ i altres, *Arqueología medieval. En las afueras del "medievalismo"*, Crítica. Barcelona, pàgs. 195-274.
- 1995. "Crear, disciplinar y dirigir el desorden. La renta feudal y el control del proceso de trabajo campesino: una propuesta sobre su articulación". *Taller d'Història*, 6, 61-72.
- BARTLETT, Robert. 2003. *La formación de Europa. Conquista, civilización y cambio cultural, 950-1350*. PUV. València.
- BATET, Carolina. 2003. "El Cister conqueridor. El sentit de l'agricultura silenciada". M. BARCELÓ, G. FELIU, A. FURIÓ, M. MIQUEL i J. SOBREQÜES, eds. *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. PUV. València.

- BENOÎT, Paul-CAILLEUX, Denis. 1991. *Moines et métallurgie dans la France médiévale* (Paris: A.E.D.E.H. et Picard).
- BOLÒS, Jordi. 1984. "L'excavació de la granja cistercenca d'Ancosa", *Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus*, vol. VII, núm. 59-60, pàgs. 66-67.
- BOLÒS, J.-MALLART, Ll. 1986. *La Granja cistercenca d'Ancosa (La Llacuna, Anoia). Estudi dels edificis i dels materials trobats durant les excavacions (1981-1983)*. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- CARRERAS, Antoni. 1992. *El Monestir de Santes Creus, 1150-1200*, 2 vols. IEV. Valls.
- CP. PONS MARQUÈS, J. 1938. *Cartulari de Poblet. Edició del Manuscrit de Tarragona*. IEC. Barcelona.
- DURAN CANYAMERAS, F. 1949. "Els pasturatges d'estiu del monestir de Santes Creus". *Memorias del Archivo Bibliogràfic de Santes Creus*, 1, vol. III, pàgs. 87-95.
- DSC. PAPELL TARDIU, Joan. 2005. *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Fundació Noguera. Col·lecció Diplomatari, núm. 35-36, Barcelona.
- FORT I COGUL, Eufemià. 1972. *El senyoriu de Santes Creus*. FSVC. Barcelona.
- LB. UDINA MARTORELL, Federico. 1947. *El "Llibre Blanc" de Santes Creus. Cartulario del siglo XII*. CSIC, Barcelona.
- LEKAI, Louis J. 1987. *Los Cistercienses. Ideales y realidad*. Herder, Barcelona.
- LFM. MIQUEL ROSSELL, Francisco. 1945. *Liber Feudorum Maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*. CSIC, Barcelona.
- PAPELL, Joan. 1994. "L'economia ramadera del monestir de Santes Creus a finals del segle XII". *Historia et Documenta*, 1, pàgs. 41-55.
- 2000. "El domini del Monestir de Santes Creus. Un exemple d'organització del territori en època medieval (1150-1233)". J. BOLÒS i J. J. BUSQUETA (eds.), *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, III, 1999-2000, ps. 191-253. Universitat de Lleida.
- RIU, Manuel. 1961. "La formación de la zona de pastos veraniegos del monasterio de Santes Creus en el Pirineo durante el siglo XII". *Santes Creus. Butlletí de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus*, 14, vol. II, pàgs. 137-153.
- SANTACANA, Jaime. 1974. *El Monasterio de Poblet (1151-1181)*. CSIC. Barcelona.
- TORRÓ, Josep. 2000. "Jérusalem ou Valence: la première colonie d'Occident". *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 5 (setembre-octubre de 2000), p. 983-1008.
- VIRGILI, Antoni. 1991. *L'expansió i afèrment del feudalisme al Baix Gaià (segles XI-XII)*. Centre d'Estudis d'Altafulla. Tarragona.
- 2004. "La formació i gestió del patrimoni del Monestir de Santes Creus a les terres de l'Ebre (segles XII-XIII)". *Santes Creus. Revista de l'Arxiu Bibliogràfic*, pàgs. 7-32.